

TEÓRIA EVOLÚCIE Z POHĽADU FILOZOFIE (VIII)

(Vybrané kapitoly)

Dušan GÁLIK

XIV. TEÓRIA EVOLÚCIE A FILOZOFIA

Cieľom celého cyklu bolo vybrať a ukázať niektoré základné problémy, ktorými sa zaoberá súčasná filozofia biológie, resp. tá jej časť, ktorá sa venuje predovšetkým teórii evolúcie. Takmer v každej kapitole sme sa dotkli otázky, ako úzko súvisí vývoj a rozpracovanie teórie evolúcie ako vedeckej teórie s určitou filozofickou koncepciou, ako filozofické pozadie či *prostredie* determinuje spôsob používania pojmov, ktoré nie sú termínmi príslušnej vedy, nie sú ňou definované, ale ktoré determinujú spôsob, akým budú definované príslušné vedecké termíny, ako budú formulované a interpretované príslušné vedecké teórie. A naopak, vedecká teória môže vyžadovať a vytvárať predpoklady pre zmenu v spôsobe používania týchto pojmov, zmenu v pojmovom a filozofickom prostredí, v ktorom sa pohybuje. Azda v žiadnej inej vede neexistuje také úzke prepojenie medzi vedeckými poznatkami, teóriami a filozofickým prostredím, v ktorom vyrastajú, ako práve v biológii a v jej ústrednej teórii - teórii evolúcie.

V čom spočíva táto úzka prepojenosť vedeckej teórie s určitým filozofickým prostredím? Ak filozofické prostredie spolupôsobí pri vytváraní vedeckej teórie, aký je medzi nimi vzťah? Akým spôsobom a do akej miery filozofické prostredie ovplyvňuje podobu vedeckej teórie? A naopak, ako vedecká teória ovplyvňuje zmeny vo filozofickom prostredí? A napokon, prečo sa takéto úzky vzťah medzi filozofiou a vedou prejavuje práve v biológii?

Začneme odpoveďou na poslednú otázku, ktorá sa zdá byť najjednoduchšia. Biológia nie je jediná veda, ktorá vyvoláva filozofické problémy a vášnivé debaty okolo "večných tém". Zdá sa však, že do týchto debát vstupuje bezprostrednejšie, ako ostatné vedy, čo je dané predmetom jej skúmania. Cieľom biológie je vysvetľovať existenciu živých organizmov, vrátane človeka - ich pôvod, vznik, fungovanie, rozmnožovanie, zmeny počas individuálneho vývoja i počas histórie života na Zemi, čím priamo vstupuje na pôdu, na ktorej sa stretávajú rôzne filozofické, náboženské a svetonázorové systémy. Z tohto pohľadu je biológia priam predurčená na to, aby sa stala miestom stretu rôznych filozofických názorov. Tým, že mnohé filozofické, náboženské, svetonázorové a ideologické otázky formuluje ako vedecké problémy a dáva na ne vedecké odpovede, zásadným spôsobom mení nielen obsah filozofických problémov, ale i vzťah medzi vedou, vedeckou teóriou a filozofiou.

S tým súvisí aj druhý dôvod, totiž spôsob, akým sa biológia utvára ako veda, čo opäť súvisí s predmetom jej skúmania. Na rozdiel od "tvrdých" exaktných vied, akými sú napríklad fyzika a matematika, biológia v oveľa väčšej miere závisí od výsledkov empirického výskumu. K tomu sa pripája limitovanejšia možnosť abstrahovania od kvalitatívnej určenosti jednotlivých objektov ako v exaktných (exaktnejších, v porovnaní s biológiou) vedách. Tá sa potom prejavuje tak v spôsobe konštruovania biologických teórií, ako aj v ich vonkajšej podobe. Biologické teórie nemajú podobu formalizovaných zápisov, v ktorých možno z niekoľkých základných východiskových princípov, konštant atď. odvodiť príslušnú teóriu. Teórie v biológii majú navonok podobu rozprávania - používajú na prvý pohľad bežný jazyk. Aj z tohto formálneho pohľadu majú biologické teórie bližšie k filozofii, k určitému špekulatívnemu či kontemplatívnemu výkladu alebo rozprávaniu, než teórie v iných prírodných vedách. Preto sa nemôžeme čudovať, keď vo viacerých prácach z rôznych oblastí biológie v 17. a 18. storočí, najmä pokiaľ sa autor pokúša vytvoriť teóriu, výklad javov, ktorými sa zaoberá, nájdeme v názve slovo "filozofia", "filozofický" atď. Ako príklad možno uviesť Lamarckovu *Filozofiu zoológie*, v ktorej podáva teoretický výklad procesov transformácie druhov.

Treba si však uvedomiť, že vonkajšia podobnosť biologických teórií s rozprávaním je zdanlivá. Biologické teórie majú ten istý cieľ ako iné vedecké teórie - nájsť vysvetlenie javov, udalostí, nielen ich opis. Pretože až na základe zdôvodneného vysvetlenia javov, odhalenia ich príčin, mechanizmov, zákonov, ktorými sa riadia, možno podať adekvátny opis priebehu udalostí. Biológia veda sa pritom riadi rovnakými princípmi vedeckého skúmania, ako každá iná veda. Pomocou presne definovaných pojmov a metód, na základe širokého empirického výskumu hľadá v rozmanitosti javov živej prírody spoločné črty, ktoré sú výsledkom pôsobenia rovnakých príčin, podliehajú rovnakým zákonitostiam. Teória evolúcie sa nevytvára ako ľubovoľné rozprávanie o evolučnom procese, ale ako odvodzovanie jeho mechanizmov, zákonitosti z nazhromaždených poznatkov. Musí však rešpektovať špecifickosť svojho predmetu skúmania. To znamená, že popri vytváraní vlastných metód sa opiera o teoretické a metodologické princípy, ktoré sa v iných vedách neuplatňujú, alebo sú zriedkavejšie. Za všetky uvedme aspoň viac ráz spomenutý hierarchický princíp - uznanie relatívnej autonómnosti procesov na rôznych úrovniach organizácie živého, ich vzájomné pôsobenie, hľadanie procesov, zákonitosti spoločných pre niektoré či dokonca všetky úrovne, čo je priamy dôsledok obmedzenej možnosti abstrahovať od kvalitatívnej určenosti javov živej prírody.

Na druhej strane do takto konštruovanej teórie bezprostrednejšie ako v iných vedách vstupujú pojmy ako *nevyhnutnosť*, *náhoda*, *kvalita*, *kvantita*, *príčina*, *účinnok*, *vzájomné pôsobenie*, *postupnosť*, *kontinuita*, *diskontinuita*, *progres*, *regres* atď., teda pojmy, ktoré nie sú predmetom skúmania teórie evolúcie, nie sú ňou definované. V teórii evolúcie sa tieto pojmy intuitívne používajú ako dané, vedec, ktorý ju vytvára, ich preberá z kultúrneho prostredia, v ktorom vyrastá, zväčša si neuvedomujúc, že ich obsah je priamo podmienený určitou filozofickou koncepciou, alebo presnejšie, tieto pojmy vytvárajú určitú filozofickú koncepciu, determinujú spôsob

nazerania na udalosti vo svete. Preto azda má zmysel hovoriť o filozofickom *prostredí*, v ktorom sa teória evolúcie pohybuje.

Ak hovoríme o filozofickom prostredí teórie evolúcie, potom by sme mali rozlišovať medzi prostredím v užšom zmysle, bezprostredným filozofickým prostredím, a prostredím v širšom zmysle, kultúrno-filozofickým prostredím.

Filozofické prostredie zohráva pri formovaní teórie evolúcie trojakú úlohu. Po prvé, vyššie spomenuté pojmy, metódy vedeckej práce, prístupy k riešeniu problémov, ktoré do teórie evolúcie vstupujú zo širšieho kultúrno-filozofického prostredia a vytvárajú jej užšie filozofické prostredie, sa podieľajú na jej formovaní ako vedeckej teórie, a to prostredníctvom definovania základných pojmov, výkladu mechanizmov a zákonitostí evolučného procesu.

Po druhé, filozofické prostredie sa podieľa na interpretácii teórie evolúcie, a to v dvojakom zmysle. V prvom ako určité prerозprávanie možného priebehu evolučného procesu ako sledu historických udalostí, ktoré musí byť adekvátne poznamkom nazhromaždeným teóriou; v druhom ako zasadenie tohto rozprávania do širšieho kultúrneho kontextu, to znamená hľadanie implikácií a relevantných tém, ktoré teória evolúcie môže vzhľadom na svoj záber meniť ako ich zdôvodnenie, teoretický fundament, východisko pre určitý spôsob nazerania.

Po tretie, filozofické prostredie vstupuje do aplikácií teórie evolúcie. O aplikáciách (pričom treba upozorniť na ich úzku prepojenosť s interpretáciami) teórie evolúcie môžeme hovoriť opäť v niekoľkých významoch: 1) ako teoretická aplikácia a extrapolácia poznatkov platných pre proces evolúcie na biologickú úroveň na iné, nebiologické oblasti - na evolúciu poznania, vedy, ľudskej kultúry a spoločnosti, t.j. na opis procesov sociokultúrnej evolúcie. Filozofické prostredie pritom slúži ako teoretické východisko a zdôvodnenie používania biologických princípov v iných, nebiologických disciplínach, resp. ich univerzalizáciu, možnosť ich extrapolácie za hranice biológie; 2) ako vedecké zdôvodnenie určitej ideologickej doktríny. V tomto prípade filozofické prostredie slúži ako prostriedok prípravy a prenosu vedeckej teórie do príslušného ideologického systému ako jedného z jeho teoretických fundamentov; 3) ako praktické uplatňovanie získaných vedeckých poznatkov pri zásahoch do prírody. Cieľom môže byť využitie, premena alebo ochrana prírody, pričom filozofické prostredie sa podieľa na zdôvodnení konania a jeho zasadení do určitého hodnotového rámca.

Teoretické aplikácie teórie evolúcie

Jedným z ústredných princípov súčasnej vedy je princíp redukcie, podľa ktorého procesy na určitej úrovni organizácie vysvetlíme fungovaním častí, z ktorých sa skladá. V biológii to znamená: ak chceme napríklad poznať ako funguje bunka, musíme vedieť, z akých častí sa skladá, ako tieto fungujú, aké sú ich vzájomné vzťahy; ak chceme vedieť ako fungujú jednotlivé časti bunky, musíme ísť opäť o úroveň nižšie, rozložiť ich až na molekuly, vysvetliť činnosť častí bunky (bunkových organel) v termínoch vlastností a vzťahov molekúl. Tento mimoriadne úspešný poznávací a metodologický princíp má niekoľko priamych a nepriamych dôsledkov. Priamym

dôsledkom princípu redukcie, presnejšie jeho určitého spôsobu používania, je *redukcionizmus*, vysvetľovanie mnohorakosti diania z jednej alebo niekoľkých fundamentálnych úrovní. Redukcionizmus môže mať rôzne podoby, rozličné stupne, pričom treba rozlišovať medzi princípom redukcie a redukcionizmom, ako aj medzi rôznymi typmi redukcionizmu (metodologický, gnozeologický, ontologický). Nepriamym dôsledkom redukcionizmu je vo vede bežný postup, pri ktorom sa úspešný, osvedčený spôsob formulácie problému a metóda jeho riešenia používa aj pri objavení nového problému. V teórii evolúcie to znamená uplatnenie tých teoretických princípov, ktoré sa osvedčili pri opise a vysvetľovaní procesov biologickej evolúcie, na procesy, ktoré nemajú biologickú alebo len biologickú povahu, napríklad pri skúmaní procesov sociokultúrnej evolúcie, a to tak jej čiastkových procesov (skúmanie evolúcie poznania, vrátane evolúcie vedy), ako aj sociokultúrnej evolúcie ako takej (jej hlavné hybné sily, faktory ovplyvňujúce jej priebeh atď.).

O aplikáciu teórie evolúcie v týchto oblastiach sa pokúšajú rozliční autori. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa časť z nich vyprofilovala do smeru, ktorý si osvojil označenie evolučná teória poznania. Medzi jej zakladateľov a nositeľov hlavných myšlienok patria napr. K. Lorenz, D. T. Campbell, R. Riedl, G. Vollmer, K. R. Popper, D. L. Hull, F. M. Wuketits. Na Slovensku rozvíjal podobné myšlienky v rámci tzv. *kognitívnej biológie* L. Kováč. Ich cieľom je skúmanie procesov evolúcie na rôznych úrovniach evolučného procesu na širokom interdisciplinárnom prístupe, základom ktorého je teória evolúcie. Aj títo autori, ktorí sa hlásia k rovnakým myšlienkam, uplatňujú dvojaký prístup k aplikácii teórie evolúcie. Prvý prístup, ktorý je charakteristický skôr vedeckým formulovaním a riešením problémov, rozpracúva K. Lorenz, R. Riedl, G. Vollmer, F. M. Wuketits, L. Kováč. Hlavné myšlienky druhého prístupu, v ktorom dominuje filozofická rovina, alebo sa prelína filozofické a teoretické (vedecké) formulovanie a riešenie problémov, sformuloval K. R. Popper, S. T. Toulmin, D. L. Hull, R. J. Richards.

Hlavným cieľom vedeckého smeru evolučnej teórie poznania je vysvetliť evolúciu poznania od jeho prvých foriem až po ľudské poznanie. Ústrednou tézou je myšlienka, že poznanie je vlastné nielen človeku, ale všetkým živým organizmom, dokonca do takej miery, že by sme nemali hovoriť o skúmaní evolúcie poznania v rámci teórie evolúcie, ale o evolúcii ako procese získavania poznania a v tomto zmysle zmeniť i teóriu evolúcie. Pojem poznania potom nevystupuje ako filozofický pojem či kategória označujúca určitú ľudskú schopnosť vytvárať obrazy (v najširšom zmysle slova) skutočnosti, ale ako vedecký pojem, ktorý označuje schopnosť prijímať, spracúvať a odovzdávať informácie. Vedecké vysvetlenie evolúcie poznania umožní vytvoriť teóriu poznania nie ako filozofickú, ale ako vedeckú disciplínu, vybavenú metódami vytvárania a testovania vedeckých teórií. Takáto teória poznania bude prostriedkom na preformulovanie a riešenie dávnych a pretrvávajúcich filozofických problémov ako vedeckých problémov. Dôsledkom bude nielen odstránenie zbytočnej a zavádzajúcej metafyzickej špekulatívnosti, ktorou sa vo väčšej či menšej miere vyznačuje každá filozofia, ale zároveň vytvorenie predpokladov na odstránenie dichotómii, v ktorých sa ocitlo vedecké poznanie i ľudská spoločnosť. Ide

o dichotómie typu hmota - vedomie (duša, duch), subjekt - objekt, subjektivizmus - objektivizmus, racionalizmus - empirizmus, deduktivizmus - induktivizmus, obraz sveta ako ho podávajú prírodné vedy - obraz sveta v podaní spoločenských vied, ľudská spoločnosť - príroda atď.

Vedecký smer teórie evolúcie predstavuje pokus o preformulovanie tradičných filozofických problémov v jazyku vedy, ich skúmanie empiricky testovateľnými metódami, a to do takej miery, že sa teória poznania ako filozofická disciplína stane zbytočnou, nebude mať k problému poznania už čo povedať. Napríklad spor vrodene poznanie - získané poznanie, ktorý je jedným z polemických bodov, v ktorom sa stretáva empirizmus a racionalizmus, sa dá vyriešiť pomocou teórie evolúcie a evolučnej teórie poznania preformulovaním Kantovej tézy o apriórnych základoch poznania v termínoch ontogenézy a fylogenézy. Podľa evolučnej teórie poznania má každý biologický druh svoj vlastný, druhovošpecifický spôsob, akým poznáva prostredie, v ktorom žije. A navyše, aby sme boli dôslední, pokiaľ ide o tézu, že evolúcia je procesom získavania poznania, každý druh, všetky druhovošpecifické znaky, ktorými sa vyznačuje, jeho stavba tela, spôsob fungovania orgánov, správanie atď., sú výsledkom poznávacieho procesu, utvárajú sa v evolučnom procese, ktorý je procesom získavania poznania. Každý druhovošpecifický znak je výsledkom poznávania prostredia daným druhom, je poznaním zákonitosti prostredia, v ktorom druh žije. Plutva je poznaním hydrodynamických vlastností vody, krídlo poznaním zákonitosti prúdenia vzduchu, oko je poznaním optických vlastností svetla atď. Riedl v tejto súvislosti poznamenáva, že fyzici len *znovuobjavili* zákonitosti, ktoré už dávno pred nimi objavili a z úspechom využívali viaceré druhy organizmov. Rôzne variácie v ich stavbe a fungovaní sú dokladom určitého druhovošpecifického poznania daného prostredia. Z pohľadu vývoja druhu, teda z pohľadu fylogenézy, je poznanie, ktoré si daný druh osvojí, aposteriórne, vytvára sa v procese jeho fylogenézy. Na druhej strane každé individuum daného druhu prichádza na svet zo všetkými vlastnosťami, ktoré určujú jeho druhovú príslušnosť, sú zakódované v genetickej informácii, ktorú zdedilo od svojich rodičov. Z pohľadu individua je toto poznanie apriórne, predchádza každú jeho možnú skúsenosť, na jeho základe rozvíja svoje individuálne poznávanie prostredia, v ktorom žije.

Podobne možno riešiť iný tradičný filozofický problém, problém pravdivosti poznania. Azda nejestvuje filozofia, ktorá by sa určitým spôsobom nedotkla problému pravdy, pravdivosti poznania, otázke, v akom vzťahu je naše poznanie sveta k tomuto svetu, ako a či vôbec naše poznanie sveta zodpovedá tomuto svetu, a ak áno, prečo mu zodpovedá. Jestvujú rôzne filozofické nastolenia, riešenia, obchádzania i ignorovania tohto problému. Evolučná teória poznania ponúka vedecké riešenie tohto problému, čím sa má odstrániť zbytočný filozofický balast, ktorý problém pravdivosti poznania skôr zahmlieva, ako by ho riešil. Toto riešenie je veľmi jednoduché a priamo vyplýva z teórie evolúcie. Z dvoch predpokladov, po prvé, že v procese evolúcie sa nevhodné odchýlky odstraňujú, vhodné zachovávajú, po druhé, že proces evolúcie je procesom získavania poznania, možno odvodiť, že proces evolúcie ako proces získavania poznania je procesom odstraňovania nesprávneho, neadekvátneho,

nepravdivého poznania a zachovávanía správneho, adekvátneho, pravdivého poznania. Stavba tela, fungovanie orgánov spôsob správania, to všetko predstavuje poznanie prostredia, v ktorom organizmus žije. Pokiaľ je toto poznanie adekvátne prostrediu, pokiaľ mu zodpovedá, potiaľ umožňuje organizmu v danom prostredí prežiť. Ak však nezvyšuje pravdepodobnosť prežitia, je neadekvátnym, nesprávnym, nepravdivým poznaním prostredia a bude v procese selekcie eliminované. Problém pravdivosti poznania je takto, podľa predstaviteľov vedeckého smeru evolučnej teórie poznania, riešiteľný ako vedecký problém v termínoch prírodného výberu, adaptácie (adaptovanosti, adaptovateľnosti) a prežívania zdatných (fitness).

Pokiaľ ide o pokus riešiť niektoré filozofické problémy ako vedecké problémy tak, ako ho nastoľuje vedecký smer evolučnej teórie poznania, treba upozorniť na jeho problematické miesta. Prvým je ústredný pojem evolučnej teórie poznania, pojem poznania. Ak vezmeme do úvahy, že má byť prístupné vedeckému skúmaniu, potom je v prácach predstaviteľov evolučnej teórie poznania vymedzované veľmi neurčito a často rôznym spôsobom. Navyše ak poznanie splyva s evolučnými procesmi, keď sa každý proces v rámci evolúcie chápe ako proces získavania poznania, je otázne, do akej miery je takto široko vymedzený pojem funkčný, a či by nebolo vhodné obmedziť poznanie na určitú úroveň organizácie živých organizmov, napríklad na úroveň správania. Vo vzťahu k problému apriórnych základov poznania treba poznamenať, že evolučná teória poznania rieši iný problém ako Kant, totiž problém vytvorenia orgánu nevyhnutného na to, aby poznanie bolo možné. Pokiaľ ide o problém pravdivosti poznania, je otázne, do akej miery je možné stotožniť prežívanie s pravdivosťou poznania, pričom treba opäť zvážiť, či sa takýnto spôsobom nevnaša do teórie evolúcie tautológia (čo je pravdivé, prežíva - čo prežíva, je pravdivé). Ukazuje sa, že pri vymedzení poznania ako vedeckého problému nie je možné celkom obísť, zbaviť sa určitého filozofického prostredia. Problém nie je v tom, či sa dá poznanie skúmať vedeckými metódami, ale to, či sa artikuláciou tohto problému v termínoch vedy stratí význam filozofického skúmania poznania, či do určitého vedeckého nastolenia tohto problému priamo nevstupuje určitá filozofická pozícia, ktorá spoluutvára vedecké skúmanie. A po druhé, je otázne, či sformulovanie a riešenie problému poznania ako vedeckého problému znamená skutočne riešenie toho problému, ktorý nastolila teória poznania ako filozofická disciplína, a teda v akom vzťahu je vedecké a filozofické riešenie problému poznania.

Druhý, filozofický smer evolučnej teórie poznania (ktorý sa niektorí autori vedeckého smeru zdráhajú uznať za evolučnú teóriu poznania) predstavuje iný spôsob aplikácie teórie evolúcie. Podľa autorov, ako je napr. K. R. Popper, S. T. Toulmin, D. L. Hull, R. J. Richards je biologická evolúcia špecifickým prípadom všeobecného vzoru evolučnej zmeny. Problémom je vytvorenie všeobecnej teórie, ktorá by opisovala všeobecný vzor evolučnej zmeny a bola aplikovateľná (špecifikovateľná) na jednotlivé prípady (úrovne) evolučného procesu. Tu sa jednotliví autori líšia v otázke potreby takejto teórie, jej statusu i spôsobu jej vytvárania. Pre Poppera, ktorého zaujíma predovšetkým problém rastu vedeckého poznania, aj to najmä z hľadiska jeho vnútorných faktorov, je evolúcia riešením problémov. Každý

organizmus, či je to améba alebo Einstein, musí riešiť problémy. Na ich riešenie vytvára rôzne hypotézy, vstupujúce do konfrontácie s prostredím, ktoré odstraňuje nepravdivé hypotézy. Evolúcia je procesom eliminácie omylov, nezávisle od toho, akým spôsobom sú generované hypotetické riešenia problémov alebo aké dôsledky má eliminácia omylov (pre amébu môže znamenať smrť, pre Einsteina opravu vo výpočte). Na rozdiel od iných autorov sa Popper domnieva, že zachovanie niektorých hypotéz neznamená potvrdenie ich pravdivosti, ale len ich kvázipotvrdenie, *koroboráciu*. Teóriu evolúcie možno použiť na opis evolúcie živých organizmov i evolúcie poznania nielen preto, lebo ide o analogické procesy, ale i preto, lebo nie je vedeckou teóriou, ale metafyzickým výskumným programom, ktorý vytvára rámec pre skúmanie evolučných procesov a budovanie vedeckých teórii.

Autori ako S. T. Toulmin, R. J. Richards či D. L. Hull sa neobmedzujú len na skúmanie vedeckého poznania, hoci u každého z nich hrá toto skúmanie dôležitú úlohu pri vytváraní všeobecnej teórie evolúcie i jej aplikovaní na proces rastu vedeckého poznania, a to nielen z hľadiska jeho vnútorných, ale i vonkajších faktorov. To znamená nielen skúmanie vzájomných vzťahov teórii, teoretického a empirického výskumu atď., ale i vplyv sociálnych faktorov, napr. súťaženie medzi rôznymi vedeckými skupinami, podmienenosť vedeckého výskumu jeho sociálnymi väzbami, t. j. skúmanie evolúcie vedy nielen ako určitého spôsobu získavania systematizovaného poznania, ale i ako inštitúcie, ktorá je produktom i súčasťou evolúcie spoločnosti. Z hľadiska vzťahu teórie evolúcie a filozofie je pozoruhodné to, že základom všeobecnej teórie evolúcie je biologická teória evolúcie. Pojmy, s ktorými pracuje biologická teória, dostávajú iný obsah (Toulmin, Richards), alebo slúžia ako východisko pre vytvorenie nových, všeobecných pojmov (Hull).

Teória evolúcie a ideológia

Druhý spôsob aplikácie teórie evolúcie je využívanie jej myšlienok rozličnými ideológiami. V tomto prípade nemožno hovoriť o teoretickej aplikácii, a to z viacerých dôvodov. Imanentným cieľom každej ideológie je nájsť svoje zdôvodnenie vo všetkých oblastiach života spoločnosti. Ideológia preto nepristupuje k teórii ako produktu určitého nezávislého poznania, ale z hľadiska svojich potrieb. To vedie takmer nevyhnutne k deformácii teórie evolúcie a neskôr, po páde príslušnej ideológie, paradoxne i k odmietaniu teórie evolúcie i v jej pôvodnej, vedeckej podobe.

Ideologické využívanie, alebo skôr zneužívanie, teórie evolúcie je rovnako staré ako teória evolúcie sama. Stačí, ak si spomenieme na sociáldarvinizmus, autorom ktorého nie je, ako by sa zdalo podľa označenia, Darwin, ale H. Spencer, anglický filozof, ktorý sformuloval všeobecnú teóriu evolúcie, ktorá mala platiť aj pre evolúciu spoločnosti. Jej základom, a základom sociáldarvinizmu, pre ktorý by azda bolo príliehavejšie označenie sociálspencerizmus (Mayr), je myšlienka boja o život a prežívania zdatných, ktoré jednoduchým prenesením z evolúcie živej prírody a následnou vulgarizáciou nielen Darwinových, ale i Spencerových názorov znamenajú ospravedlenie imperialistických výbojov ako prežívania zdatnejšej, najvyspelejšej, teda západnej civilizácie. Sociáldarvinizmus ako deformovaná teória evolúcie

je teoretickým základom väčšiny foriem rasovej, triednej alebo národnej neznašanlivosti, slúži ako východisko hľadania rozdielov medzi ľudskými rasami, triedami alebo národmi, zdôvodňovania nadradenosti jednej rasy, triedy či národa nad ostatnými a nutnosti podrobiť si alebo vyhladiť tzv. podriadené rasy, triedy, národy atď. Treba povedať, že teória evolúcie vo svojej vedeckej podobe dokazuje pravý opak. Nejestvujú žiadne podstatné biologické rozdiely medzi rasami, triedami či národmi. Naopak, všetci ľudia žijúci na Zemi patria k jednému a tomu istému biologickému druhu a majú spoločných predkov. Rozdiely medzi rasami, triedami alebo národmi sú skôr v rovine sociokultúrnej evolúcie, tá však nie je predmetom skúmania biologickej teórie evolúcie. Je preto skutočne paradoxné, ak odmietanie rasizmu nevedie len k odmietaniu sociáldarvinizmu ako deformovanej teórie evolúcie, ale často i k odmietaniu teórie evolúcie v jej vedeckej podobe.

Iný spôsob odvolávania sa na teóriu evolúcie ako zdôvodnenia ideológie predstavuje marxistická ideológia. Marx a Engels, zakladatelia marxizmu, privítali Darwinovu teóriu evolúcie ako jeden z vedecko-teoretických fundamentov, na ktorý sa môže odvolať marxistická filozofia, ktorá je základom vedeckej, marxistickej ideológie, zdôvodňujúcej nevyhnutnosť prechodu od kapitalizmu ku komunizmu cestou proletárskej revolúcie. Na rozdiel od rasistických či nacionalistických koncepcií, ktoré teóriu evolúcie aplikujú v deformovanej podobe priamo na vývoj spoločnosti, marxistická filozofia sa neobracia na teóriu evolúcie pri zdôvodňovaní svojich sociálnych názorov, ale skôr v oblasti ontológie, gnozeológie a metodológie. Tým je daná nielen úloha teórie evolúcie v systéme vedeckého poznania, ale i spôsob, akým sa bude ďalej rozpracúvať. Už nie sú dôležité vedecké fakty, ich kolízia s teóriou a vytváranie adekvátnejšej teórie. Dôležitá je úloha teórie evolúcie ako teoretického fundamentu *skutočne* vedeckej filozofie, ktorá je základom *skutočne* vedeckého svetonázoru, ktorý je ideológiou vládnucej strany. Nevyhnutne sa vytvorí oficiálna verzia teórie evolúcie, ktorá má dokonca inštitucionalizovanú podobu - je základom novej, revolučnej, proletárskej, sovietskej atď. vedy, ktorá slúži ako prostriedok revolučnej prestavby starého sveta. Ak sa objavia fakty, ktoré odporujú stanovenej doktríne, sú rovnako nevyhnutne označené za produkt zahŕňajúcej, buržoáznej, reakčnej, úpadkovej vedy. Diskusia o faktoch i o podobe teórie evolúcie sa nevedie na pôde vedy, ale ideológie, nie vedeckými, ale ideologickými a mocenskými prostriedkami. Dôsledkom je úpadok vedeckého skúmania evolučných procesov i nespočetné osobné tragédie vedcov zastávajúcich iný názor, než je schválená doktrína. Stačí, ak si spomenieme na 30-te a 50-te roky, keď sa v Sovietskom zväze i jeho satelitoch bojovalo s reakčným mendelizmom-weissmanizmom, odmietala sa genetika ako buržoázna pveda na základe pseudovedeckých a predovšetkým ideologických argumentov. Dochádza tak k paradoxu, keď sa nemôže rozvíjať teória, ktorá je proklamovaná ako jeden z vedeckých pilierov vládnucej ideológie. Tento paradox je pochopiteľný, pretože cieľom nie je veda ako skúmanie reálnych procesov, ale ako dôkaz pravdivosti filozofických a ideologických téz.

V oboch prípadoch sa prostredníctvom ideológie, základom ktorej je určitá filozofia, deformuje vedecká teória. V oboch prípadoch sa vytvára inštitucionalizovaná

podoba danej teórie, ktorá si osobuje právo na jediný správny výklad nie z pozície vedy, vedeckého skúmania, ale z pozície ideológie a moci. Dôležité nie sú vedecké fakty, metódy overovania, falzifikácie, ale ich súlad so stanovenou ideologickou normou, ktorá určuje spôsob interpretácie faktov, správnosť použitých metód, spôsob vystavby teórie. Vedecká teória sa dostáva do kultúrno-filozofického prostredia, v ktorom je rukojemníčkou ideológie.

Praktické aplikácie teórie evolúcie

Pokusy o praktické využívanie poznania naakumulovaného v teórii evolúcie môžeme rozdeliť do troch základných skupín. Do prvej patria pokusy o využitie tejto teórie v prospech ľudstva, v záujme pokroku atď., teda pokusy o utilitárno-pragmatické využitie poznania v rôznych oblastiach a smeroch. Ústredným motívom týchto úsílí je téza o riadenej evolúcii. Tak ako v iných vedách a disciplínach, aj v teórii evolúcie je poznanie len prostriedkom ovládnutia prírodných procesov, v tomto prípade procesov evolúcie.

Druhú skupinu tvoria názory, podľa ktorých je nielen teória evolúcie, ale vedecké poznanie ako také hodnotovo a pragmaticky indiferentné, jeho cieľom je len poznanie, využívanie poznania nie je vecou vedy, ale iných inštitúcií.

Do tretej skupiny môžeme zaradiť pokusy o využitie poznatkov teórie evolúcie v prospech zachovania a ochrany prírodného prostredia. Tu sa môžeme stretnúť s celým spektrom názorov, postojov a prístupov k riešeniu a najmä k presadzovaniu navrhovaných riešení ochrany prírodného prostredia tak v lokálnej, ako i globálnej miere.

Je len pochopiteľné, že do argumentácie zdôvodňujúcej spôsob praktického využitia poznania teórie evolúcie bezprostredne vstupuje kultúrno-filozofické prostredie, či už v priamej podobe určitého filozofického názoru, alebo sprostredkované, prostredníctvom ideológie určitej záujmovej skupiny. V každom prípade ide o nesmierne zložitý systém vzájomných vzťahov a podmieneností, v ktorom nie je ľahké (a niekedy ani účelné) odlišiť rôzne roviny, v ktorých prebieha spor o riešenie určitého problému. Pri hodnotení východísk, základných smerov a cieľov jednotlivých riešení, a najmä pri problémoch vo vzájomnej komunikácii medzi nimi, môže pomôcť analýza ich filozofického prostredia.

Vzťah teórie evolúcie ako vedeckej teórie a jej filozofického prostredia predstavuje zložitú sieť interakcií, ktoré neprebiehajú jednosmerne, od filozofického prostredia k vedeckej teórii, ale obojsmerne, teda od vedeckej teórie k filozofickému prostrediu. Ak určité filozofické prostredie predstavuje pojmový základ, pomocou ktorého sa môže teória evolúcie budovať, potom samotný proces utvárania teórie evolúcie spočíva aj v prispôbovaní filozofického prostredia potrebám teórie evolúcie. To znamená, že ak nie je možné použiť pojmy z užšieho filozofického prostredia takým spôsobom, ktorý umožňuje vyjadriť získané poznanie, sama vedecká teória mení spôsob ich používania, ich obsah v smere svojich potrieb. Táto zmena môže mať za určitých okolností dôsledky pre širšie filozofické prostredie - môže znamenať

zmenu spôsobu nazerania nielen na daný jav opisovaný teóriou, ale na mnoho iných problémov, ktoré s teóriou evolúcie nemusia priamo súvisieť.

Iným aspektom tohto vzťahu je pokus riešiť pôvodne filozofické problémy ako vedecké problémy. To napokon nie je nič nové, moderná veda pri svojom vývoji postupuje i tak, že si osvojuje problémy sformulované pôvodne na pôde filozofie. Sformulovanie a riešenie pôvodne filozofických problémov na pôde vedy, vedeckej teórie môže mať pre filozofiu dva dôsledky: po prvé, pôvodné filozofické nastolenie i riešenie daného problému stratí zmysel, filozofia už k nemu nemá čo povedať. Po druhé, vedecké riešenie posúva problém do inej roviny, nerieši problém, ktorý nastoľuje filozofia. V tomto prípade, ktorý môže byť predmetom vášnivých sporov, by mala ostať zachovaná autonómnosť vedeckého i filozofického skúmania, pričom vzájomná inšpirácia môže viesť k úspešnému vyriešeniu daného problému a k vzniku nových problémov, otvárajúcich pole pre ďalšiu diskusiu. Netreba zabúdať ani na skutočnosť, že vývoj vedeckého poznania vyvoláva celý rad otázok, ktoré nie sú riešiteľné ako vedecké problémy, sú predmetom filozofie (filozofie a metodológie vedy).

Napokon sa dostávame k otázke, do akej miery možno vedecký výskum opierať o určité filozofické prostredie či naopak, do akej miery možno výsledkami vedy zdôvodňovať určitú filozofickú koncepciu. V oboch prípadoch treba vychádzať z rešpektovania autonómnosti vedeckého, resp. filozofického skúmania. Pri odvolávaní sa na výsledky vedy alebo filozofie treba zachovávať opatrnosť, ktorá by mala zabrániť vulgarizácii alebo deformácii vedeckého poznania, vedeckej teórie alebo filozofickej koncepcie. Pri diskusii o problémoch ležiacich na pomedzí filozofie a vedeckej teórie treba v záujme zmysluplnosti vzájomného dialógu rešpektovať dosiahnuté výsledky, autonómnosť jednotlivých prístupov a dodržiavať vzájomnú toleranciu. Nie v záujme vedy *alebo* filozofie, ale v záujme vedy *i* filozofie.

(Konec)

LITERATÚRA

- [1] KOVÁČ, L. (1986): Úvod do kognitívnej biológie. In: **Biologické listy**, č. 3.
- [2] LORENZ, K. (1997): **Ođumírani lidskosti**. Mladá fronta, Praha.
- [3] PLOTKIN, H.C. (vyd.) (1982): **Learning, Development, and Culture**. Wiley, New York.
- [4] POPPER, K.R. (1974): **Objective Knowledge**. Oxford University Press, Londýn.
- [5] RIEDL, R. (1984): **Biology of Knowledge**. Wiley, Chichester.
- [6] RIEDL, R. (1985): **Die Spaltung des Weltbildes**. Paul Parey, Berlín.
- [7] RICHARDS, R.J. (1987): **Darwin and the Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior**. The University of Chicago Press, Chicago.
- [8] VOLLMER, G. (1987): **Evolutionäre Erkenntnistheorie**. Hirzel, Stuttgart.
- [9] WUKETITS, F.M. (1990): **Evolutionary Epistemology and Its Implications for Humankind**. State University of New York Press, New York.

Tento príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/4150/97.